

**ՌԱՄԿԱՎԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-ԱԿԱՆ ԹԹ.**

Բանալի բառեր – Ռամկավար ազատական կուսակցություն (ՌԱԿ), սփյուռք, կազմակերպություն, ազգային ինքնություն, համագործակցություն, գաղութային մարմին, գաղթաշխարհ, ՀՅԴ

Նորակազմ սփյուռքի առաջնեկ կազմակերպությունը

Ռամկավար ազատական կուսակցությունն ուրույն տեղ է զբաղեցնում հայկական արդի սփյուռքի պատմության մեջ: Իր ակունքներում ունենալով հայկական հնագույն՝ Արմենական կուսակցության որոշակի ավանդույթներ՝ այն կազմավորման պահին (1921 թ.) բացառապես արտասահմանում ձևավորված հայկական համայնքերի նոր իրավիճակի ծնունդ էր, որի հիմնական բնորոշիչը Հայոց ցեղասպանությունից հետո հայրենագրված հայության վերին աստիճանի վտանգված ֆիզիկական ու հոգևոր կացությունն էր: Մյուս կողմից առկա էր Հայաստանի Խորհրդային Հանրապետություն, որի իշխանությունն արտերկրի հայության նկատմամբ ուներ մասամբ խիստ վերապահ, իսկ մասամբ գաղափարաբանորեն հակոտնյա վերաբերմունք:

Նորակազմ ՌԱԿ-ը որպես նոր իրավիճակի ծնունդ պետք է պատասխաներ այդ գույգ մարտահրավերներին՝ հստակեցնելով՝

- ա. անելիքը արտերկրի հայության շրջանում,
- բ. վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների նկատմամբ:

Ի տարբերություն ՀՅԴ-ի, որի պատասխանը նշված մարտահրավերներին ըստինքյան «թելադրված» էր, ՌԱԿ-ը «ստացավ» ընտրության հնարավորություն: Ըստ որում այդ ընտրությունը կատարվեց ոչ թե գույգ մարտահրավերներին հավասարակշռված պատասխան գտնելու հրամայականով, այլ դրանցից առաջինը երկրորդի նկատմամբ ի սկզբանե «կախյալ փոփոխական»-ի կարգավիճակում դնելով: Խորհրդային Հայաստանի հետ գործակցային-բարեկամական հարաբերությունները համարելով գերակա՝ ՌԱԿ-ի առաջնորդները կարծում էին, որ թե՛ Հայկական հարցում և թե՛ գաղթականության փրկության խնդրում հիմնական խոսքը պետք է ասի հայկական պետականությունը, իսկ սեփական առաքելությունը այդ համագաղթին գործերին հնարավորինս արդյունավետ սպասարկու դառնալն էր: Արտերկրի հայության փրկության գրավականը համարելով ազգահավաքը հայրենի-

քում՝ ՌԱԿ-ը փաստորեն ազդարարեց, որ գերակայությունը տրվում է խորհրդահայ իշխանությունների հետ հարաբերություններին՝ հընթացս նրանց վերապահելով նաև հայկական հարցում քաղաքականություն իրականացնելու առաջնությունը:

ՌԱԿ-ի նշված «ընտրությամբ» է պայմանավորված այն իրողությունը, որ կուսակցության սկզբնական գործունեության մեջ արտերկրի հայության ներազգային կյանքի կազմակերպման և ազգային ինքնության պահպանության խնդիրներին չէր հատկացվում անհրաժեշտ ուշադրություն, թեև ճշտված էին նրա գաղափարաբանական տեղը գաղթաշխարհում ու դիրքը հայկական այլ կազմակերպությունների նկատմամբ:

ՌԱԿ-Ի ձևավորումը

1919 թվականից հայկական իրականության մեջ սկիզբ էր առել գաղափարաբանական հարազատություն ունեցող կուսակցությունների միավորման մի գործընթաց: Ընդհանուր առմամբ միավորման բանակցությունները ընթանում էին Հայ սահմանադրական ռամկավար, Ժողովրդական և Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցությունների ու 1919 թ. ամռանը Փարիզում կազմավորված Հայ ազգային ազատական միության միջև¹:

1919 թ. դեկտեմբերի 21-ին Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցության² Հայաստանի շրջանային երկրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովը Երևանում քննարկեց նշված կուսակցությունների հետ միության հարցը, քանի որ նրանց միջև արդեն համապատասխան քայլեր էին տեղի ունենում, և միաձայն համաձայնություն տրվեց վերակազմյալ հնչակյանների և ազգային ազատականների հետ միանալու գաղափարին: Թեև Ժողովրդական կուսակցությունն իր սեպտեմբերյան համագումարում արդեն որոշել էր միավորվել ռամկավար կուսակցության հետ, վերջինիս պատգամավորները, Երևանում միացումը սկզբունքորեն չմերժելով, այն հետաձգեցին «մինչև հայկական հարցին լուծումը», իսկ մինչ այդ «պետք է ուժեղացնել սերտ համագործակցություն երկու կուսակցություններուն միջև»³:

1920 թ. սեպտեմբերի դրությամբ, երբ գումարվեց Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցության երրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովը, կուսակցությունը կառույցներ ուներ ՀՀ-ում, Կ. Պոլսում, Իզմիրում, Կիլի-

¹ Տե՛ս **Դարբինեան Ա.**, Հայ ազատագրական շարժման օրերեն (յուշեր 1890էն 1940), Երևան, 2003, էջ 234-235:

² 1908 թ. Վերակազմյալ հնչակյանների և արմենականների միությունից ծնվել էր Միացյալ հայ հեղափոխական կազմակերպությունը, որը նույն թվականին վերանվանվեց Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն: Տե՛ս «Ռամկավար ազատական կուսակցություն. ուղեցույց և համառոտ պատմություն», Երևան, 1991, էջ 60-61, **Մարգարյան Ս.**, Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն (1908-1921 թթ.), Երևան, 2009, էջ 64-76:

³ **Դարբինեան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 235-236:

կիայում, Եգիպտոսում, Բալկաններում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում¹: Այս ժողովում Փարիզից ժամանած Վ. Թեքեյանը խոսեց այնտեղ անկուսակցականների ստեղծած Հայ ազգային ազատական միության և վերոհիշյալ կուսակցությունների հետ միանալու նրանց ցանկության մասին²: Որոշում կայացվեց նաև միանալ Ազատական (Վերակազմյալ հնչակյան) կուսակցությանը³, իսկ նորընտիր կենտրոնական վարչությունը տեղափոխել Երևան, սակայն ՀՀ-ի խորհրդայնացումը դա դարձրեց անհնար⁴:

Հայ ռամկավար և Ազատական կուսակցությունների միությունը կյանքի կոչվեց 1921 թ. հոկտեմբերի 1-ին: Միացյալ կուսակցությունը կոչվելու էր Ռամկավար ազատական կուսակցություն⁵:

Ռամկավար ազատական կուսակցությունը, փաստորեն, նոր ձևավորվող հայկական սփյուռքի ծնունդն էր, ուստի պատահական չէ, որ սփյուռքյան իրականության մեջ այն երբեմն կոչվում էր «գաղթահայ Ռամկավար Ազատական կուսակցություն»⁶:

ՌԱԿ-ի տեղի ու դիրքի ընտրությունը հայկական իրականության մեջ

Մինչև նոր կուսակցության ընդհանուր պատգամավորական ժողովի գումարումը գործելու էր ժամանակավոր (առժամյա) ղեկավար մարմին՝ կենտրոնական վարչություն, որը կազմվելու էր միավորված երկու կուսակցությունների ներկայացրած երեքական անդամներից: Կուսակցության կենտրոնական վարչության առաջին ատենապետը մեծանուն Վահան Թեքեյանն էր:

Արդեն հոկտեմբերի 14-ին Վ. Թեքեյանի ստորագրությամբ շրջաբերական է ուղարկվում շրջանային այն բոլոր վարչություններին և ակումբներին, որտեղ ձևակերպված էր ՌԱԿ-ի առաքելության հիմնական սկզբունքը. «Մեր վիրախոց, բզբտուած ժողովուրդը բուժող, կազդուրող ու վերաշինող զորատուր ու սրտացաւ ձեռքի մը կը կարօտի. մեր կուսակցութիւնը ...պիտի ձգտի այդ ձեռքն ըլլալ, ամէն առիթով, ու հասարակական ամէ 'ն գործի մէջ»⁷:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 255:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 264:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 276:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 273:

⁵ Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, Ռամկավար ազատական կուսակցության պատմություն (1921-1940), գիրք առաջին, Երևան, 1999, էջ 12-13: Կ. Դալլաքյանին հնարավորություն է տրվել պատճենելու ՌԱԿ արխիվի նյութերը, որոնց հիման վրա նա ստեղծել է սեփական արխիվը և աշխատության մեջ հղումը կատարել հենց դրան: Քանի որ նշված նյութերը հասանելի չեն մեզ, ապա հղումները կկատարենք հեղինակի աշխատության համապատասխան էջերին: Տե՛ս նաև **Շափուճեան Ա.**, Համառօտ պատմութիւն Ռամկավար ազատական կուսակցութեան կազմութեան, Գահիրէ, 1977, էջ 3:

⁶ Տե՛ս «Պատմութիւն Ս.Դ. Հնչակեան կուսակցութեան (1187-1963)», հ. Բ, Պէյրութ, 1963, էջ 104:

⁷ «Ռամկավար ազատական կուսակցութիւն. հիմնական ծրագրեր, կանոնագրեր եւ վաւերագրեր», կազմեց տոքս. Վ. Ղազարեան, Պէյրութ, 1988, էր 221:

Այս շրջաբերականով նորաստեղծ կուսակցության անդամության ուշադրությանն էր ներկայացվում նրա համահայկական առաքելության հրամայականը. «Մեր կուսակցութեան գործունեությունը պետք է ընդարձակուի եւ տարածուի ամէն կողմ», բայց մինչ այդ հարկ էր լուծել երկու կարևոր խնդիր՝

ա. «մոռցնել տալ բոլորովին, թէ երկու կուսակցութիւններ էին որ միացած են մէկ կազմակերպութեան մէջ»,

բ. «աշխատիլ որ այս ժողովուրդը փնտռէ այս կուսակցութիւնը այնպէս, ինչպէս նաւաբեկութեան բռնուած մարդիկ լաստը կը փնտռեն»¹:

ՌԱԿ-ի առաջնահերթ խնդիրներից էր Խորհրդային Հայաստանի իշխանության նկատմամբ վերաբերմունքի ընտրությունը, որի համար հենքային էր նորաստեղծ կուսակցության ընկալումներում հովանավորի գաղափարը, իսկ հայության համար այդ հանգրվանում հովանավորի դերում կարող էր հանդես գալ Խորհրդային Ռուսաստանը²:

Կուսակցության ներկայացուցիչ Ա. Դարբինյանը, որ հանդիպել էր Խորհրդային Հայաստանի տնտեսական հարցերի ներկայացուցիչ Շահվերդյանի հետ, զեկուցեց, որ խորհրդահայ կառավարությունը գաղթավայրերում հենարան փնտրելիս ցանկանալու է հենվել ՌԱԿ-ի վրա³:

Ի պատասխան՝ Կենտրոնական վարչությունը հոկտեմբերի 6-ի նիստում կողմ արտահայտվեց խորհրդահայ իշխանությունների հետ գործակցության եզրեր գտնելուն, սակայն վերջիններս պետք է նախ ճշտեին իրենց վերաբերմունքը Արևմտյան Հայաստանի վերաբերյալ⁴:

Այդ ժամանակ Խորհրդային Հայաստանից վերադարձել էր կուսակցական Օ. Սարաճյանը, որի զեկուցման հիման վրա որոշվեց նոր մարդ ուղարկել այնտեղ՝ «աւելի սերտ հաղորդակցութիւն պահելու եւ աւելի իրազեկի գիտակցութեամբ շարժուելու համար»⁵:

Հընթացս հյուրասիրություն կազմակերպվեց Կ. Պոլիս ժամանած՝ Հայաստանի օգնության կոմիտեի պատվավոր նախագահ Հ. Թումանյանի պատվին՝ հարգանք մատուցելու անձամբ նրան և զորակցելու Խորհրդային Հայաստանին օգնություն կազմակերպելու նրա առաքելությանը⁶:

Իրավիճակին ծանոթանալու, խորհրդահայ իշխանությունների վերաբերմունքը հայ ազգային դատի նկատմամբ հստակեցնելու և Անդրկովկասում գտնվող կուսակցականների հետ կապ հաստատելու նպատակով որոշվեց ներկայացուցիչ ուղարկել Խորհրդային Հայաստան: Իմանալով այդ

¹ Նույն տեղում, էջ 222:

² Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 26:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 25:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

մասին՝ ՀՅԴ-ն առաջարկեց ներկայացուցիչներ ուղարկել երկու կուսակցություններից: ՌԱԿ-ի ղեկավարությունը համաձայնեց՝ գաղթավայրերում նոր հակամարտությունից խուսափելու համար: Սակայն երբ ՀՅԴ-ի ներկայացուցիչ մուտքն Անդրկովկաս արգելվեց, երկու կուսակցությունների համախոհությամբ որոշվեց ուղարկել ռամկավար Ա. Դարբինյանին¹:

1922 թ. Խորհրդային Հայաստան մեկնած Ա. Դարբինյանը պետք է հանդիպեր Ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի նախագահ Ա. Մյասնիկյանին: Վերջինս Թիֆլիսում առաջին հանդիպման ժամանակ վերապահ վերաբերմունք արտահայտեց ռամկավարների նկատմամբ, քանի որ նրանք համագործակցում են ՀՅԴ-ի հետ: Նա նույնիսկ հնարավոր էր համարում, որ առաջիկայում ՌԱԿ-ն ու ՀՅԴ-ն միանան²:

Ա. Մյասնիկյանին հետաքրքրում էին նորաստեղծ ՌԱԿ-ի նպատակն ու գալիք անելիքները: Ա. Դարբինյանը ՌԱԿ-ը ներկայացրեց որպես «կիսագաղութային» կուսակցություն, քանի որ նրա ընդհանուր պատգամավորական ժողովները գումարվել են ոչ թե երկրում, այլ Կ. Պոլսում, իսկ դրանց մասնակից պատգամավորները ներկայացրել են գաղթավայրերը: Նա Ա. Մյասնիկյանին համոզեց, որ ՌԱԿ-ը որպես ազգային կուսակցություն միշտ լինելու է Խորհրդային Հայաստանի հետ և երբեք՝ ընդդեմ նրա: Ա. Դարբինյանը բազմաթիվ այլ հանդիպումներ ունեցավ Խորհրդային Հայաստանում, որոնցից առավել կարևորը Հայաստանի օգնության կոմիտեի ղեկավարության հետ էր, որով նախանշվեց ՌԱԿ-ՀՕԿ բազմամյա համագործակցությունը:

Գաղթաշխարհի նկատմամբ խորհրդահայ իշխանությունների վերաբերմունքը խիստ հիասթափեցնող էր: Նրանք հայտարարեցին, որ ցանկանում են կապ հաստատել գաղթաշխարհի հետ, բայց եթե այնտեղի հայերը ցանկանում են հեռու մնալ իրենցից, իրենք առանձնապես ցավագին չեն ընդունի դա: «Քոմիսիստ ղեկավար համարուած խավերու մէջ անտարբերութիւն մը կայ դէպի գաղութահայութիւնը, ոմանք բարձրէն կը նային դուրսի հայերուն վրայ, որով հետեւ ըստ այդ «ոչ ստրկամիտներուն»՝ ստրկամիտ են տաճկահայերը եւ իրենց ստրկամտութեամբ քաջալերած են Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը»: Առհասարակ, նշված ղեկավարները հասկացնել տվեցին, որ իրենք Անդրկովկասում դաշնակցականներից այլևս անհանգստանալու կարիք չունեն, իսկ «արտասահմանի մէջ ինչ կուզեն թող ընեն, այդ իրենց եւ հայ գաղթաշխարհին գիտենալիքն է»³: Խորհրդահայ իշխանությունների նման մոտեցումը քննադատելով՝ Ա. Ալպոյաճյանը հենց դրան էր վերագրում Խորհրդային Հայաստանի թույլ դիրքերը գաղթաշխարհում. «Դժբախտաբար Հայաստանի վարիչները բաւականաչափ հասունութիւն չունեցան այս բացառիկ հոգեբանական պահէն (իմա՝ Լոզանի խորհրդաժողովից հետո գաղթաշխարհի հայության շրջանում

¹ Տե՛ս **Դարբինեան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 293-295:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 296:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 309-318:

առաջ եկած անկման – Ա. Ե.) օգտուելու...՝ ամրապնդելու համար Խորհրդային Հայաստանի դիրքը եթե ոչ իբր քաղաքական հովանաւորող ուժը Հայաստանի անձուկ սահմաններէն դուրս հայոց, այլ գէթ իբր անոնց բարոյական առաջնորդը. եւ Երեւանը դարձնել ընդհանուր միութեան կեդրոն մը»¹:

Ռամկավար գործչի համար ակնհայտ էր, որ խորհրդահայ իշխանութունների կողմից գաղթաշխարհը հաճախ մերժելի էր ՀՅԴ-ի՝ այնտեղ ունեցած ազդեցության պատճառով: Ա. Մյասնիկյանը ռամկավար պատվիրակին նույնիսկ «նախատեց» այն բանի համար, որ ռամկավարները որոշել են դաշնակցության հետ միասին պատվիրակ ուղարկել Երևան²:

Հետաքրքրական է, որ 1924 թ. լույս տեսած՝ Ա. Մյասնիկյանի աշխատության մեջ ՌԱԿ-ի մասին ասված է, որ այն «գաղութահայ բուրժուազիայի, ասել է թե տաճկահայ, ավելի ճիշտ՝ արևմտաբնակ հայ մեծատնի ներկայացուցիչն է»³: Մինչդեռ ՌԱԿ-ն իր առջև միևնույն ժամանակ՝ 1924 թ. տեղի ունեցած երկրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովում խնդիր էր դնում հավատարիմ մնալ ռամկավար ազատական սկզբունքներին և չվերածվել բուրժուական կուսակցության⁴:

Ուստի պատահական չէ, որ Ա. Դարբինյանը, ինչպես տեսանք, համոզում էր նրան, որ ՌԱԿ-ը երբեք Խորհրդային Հայաստանի դեմ չի գործելու: Թե՛ Ա. Մյասնիկյանը և թե՛ հետագայում Լ. Խուրշուդյանը ՌԱԿ-ի նման դիրքորոշումը կապում էին հայ ժողովրդի՝ տվյալ շրջանի կյանքի թելադրանքի հետ: Ա. Մյասնիկյանը համարում էր, որ արտասահմանյան հայկական կապիտալը և միջին ու մեծ առևտուրը կուտակվել են ՌԱԿ-ի ձեռքում, որը Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ «օբյեկտիվորեն խաղաղ է, նրա կուսակցությունն էլ «խաղաղասիրական» է»⁵: Իսկ Լ. Խուրշուդյանը կարծում է, որ ՌԱԿ-ը դարձել է «խորհրդայնասեր» ոչ ինքնաբերաբար. «ռամկավարները չեն փոխում իրենց գաղափարախոսությունը, և, անշուշտ, Սովետական Հայաստանի փոխարեն մեծ ուրախությամբ կցանկանային տեսնել ռամկավարական Հայաստան»⁶: Ակնհայտ է, որ ո՛չ 1920-ական թթ. և ո՛չ էլ հետագայում ՌԱԿ-ի ուղեգիծը Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ չհամարվեց «ի սրտե» ընտրություն, այլ միայն ընտրություն դեպքերի բերումով:

Խորհրդային Հայաստանի հետ հարաբերությունների ճշտմանը զուգընթաց և ինքնըստինքյան՝ ՌԱԿ-ի ղեկավարությունը պետք է ճշտեր վերա-

¹ Թեղղիկ, Ամենուն տարեցոյցը. ԺԸ (18) տարի, 1924, էջ 115:

² Տե՛ս Դարբինեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 306:

³ Մարտունի Ա., Կուսակցությունները գաղութահայության մեջ, Թիֆլիս, 1924, էջ 14-15: Ճիշտ նույն կարծիքն է ՌԱԿ-ի վերաբերյալ հայտնել Լ. Խուրշուդյանը: Տե՛ս Խուրշուդյան Լ., Միջուղահայ կուսակցությունները ժամանակակից էտապում, Երևան, 1964, էջ 339, 341:

⁴ Տե՛ս Դարբինեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 332:

⁵ Մարտունի Ա., նշվ. աշխ., էջ 93:

⁶ Խուրշուդյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 341:

բերմունքը նաև արտերկրի հայության շրջանում իր հիմնական ընդդիմախոսի՝ ՀՅԴ-ի հետ: 1921 թ. հոկտեմբերի 31-ին ՀՅԴ-ի ներկայացուցիչների հետ հանդիպման մեկնող իր պատվիրակներին Կենտրոնական վարչությունը հրահանգում էր բարձրացնել Խորհրդային Հայաստանի վերաշինությանն աջակցելու և այնտեղ քաղաքացիական կոիվները բացառելու հարցերը¹: Ի վերջո կայացվեց փոխզիջումային համաձայնություն համազգային հարցերի վերաբերյալ²: Այդ համաձայնագիրը քննադատության ենթարկվեց 1922 թ. հունիսին տեղի ունեցած՝ ՌԱԿ-ի առաջին ընդհանուր պատգամավորական ժողովում, որտեղ հատուկ հանձնաժողով ստեղծվեց պարզելու համար նման համաձայնագիր կնքելու անհրաժեշտության հարցերը: Ի վերջո ընդունված բանաձևում համաձայնագիրը ազգային շահերին համապատասխան համարվեց³:

1922 թ. հունիսին Կ. Պոլսում բացվեց նորաստեղծ կուսակցության առաջին ընդհանուր պատգամավորական ժողովը, որը բառի բուն իմաստով գաղթաշխարհային էր, քանի որ 17 մասնակիցները ներկայացնում էին բացառապես գաղթավայրերը: Մասնակցում էին Ամերիկայի, Կ. Պոլսի, Եգիպտոսի, Արևմտյան Եվրոպայի, Բուլղարիայի, Ռումինիայի, Իզմիրի ու Աթենքի (Հունիական) շրջանակները⁴: Ժողովը քննարկեց անպիսի կարևոր խնդիրներ, ինչպիսիք էին վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի, ազգային իշխանության, ազգային պատվիրակության, ազգային օջախի, արտաքին քաղաքականության, գաղթավայրային մյուս կուսակցությունների նկատմամբ⁵: Հույժ կարևոր էր «Կուսակցութեան ուղեգիծ եւ գործունեութիւն յառաջիկային» օրակարգային կետի մասին ընդունված բանաձևը, որը մեծապես նախանշեց կուսակցության սփյուռքյան գործունեությունը: Բանաձևը հատկապես որոշում էր «նոր կորովի թափով մը աշխատիլ ստուարացնելու շարքերը եւ նոր ակումբներու կազմութիւնը հետապնդել իբր կուսակցական անմիջական նպատակի իրագործում»⁶: Ակնհայտ է, որ հայկական սփյուռքի ձևավորման այդ կարևոր պատմափուլում նորաստեղծ ՌԱԿ-ն իր կազմակերպական կառույցի զորացման ու տարածման մեջ ՀՅԴ-ի նման էր տեսնում այն մեծ նպաստի հնարավորությունը, որ պատրաստվում էր բերել:

Այնուհետև խոսվում էր երիտասարդությանն ուղղված գործելակերպի, ուսանողական և զեղարվեստական, տիկնանց և օրիորդաց միություններ ստեղծելու կարևորության մասին⁷: Հատկապես շեշտադրվում էր կուսակցա-

¹ Տե՛ս **Դավաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 33:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 34-35:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 37:

⁴ Տե՛ս **Դարբինեան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 318-319:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 319-321:

⁶ **Դավաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 52:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

կան կարգապահությունը, «առանց որու կազմակերպական դրուժինը պիտի վրիպէր իր նպատակներէն»: Կարևորվում էր տարաբնույթ ձեռնարկների իրականացումը՝ գաղթավայրերի անկուսակցական հատվածը ՌԱԿ-ի սկզբունքներին մոտեցնելու համար: Ի վերջո առանձնացվում էր ազգային վարժարանների հարցը, որոնք ենթարկված են զանազան ազդեցությունների, ուստի հարկ էր բոլոր միջոցներով, այդ թվում կուսակցական ուսուցիչներով վարժարանների ուսուցչական կազմը համալրելու և արդեն աշխատող ուսուցիչներին մեծապես աջակցելու ճանապարհով սատարել ազգային վարժարաններին և բարձրացնել նրանց դերը հայության շրջանում¹:

ՌԱԿ-ի երկրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովին ընդառաջ՝ այն նախապատրաստելու նպատակով 1923 թ. հոկտեմբերին Փարիզում տեղի ունեցավ ժողով, որտեղ հիմնական շեշտադրումները կատարվեցին կուսակցության կազմակերպական գորացման և Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ դիրքորոշման հստակեցման վրա: Նշվում էր, որ ՌԱԿ-ը պետք է ուշադրությունը բևեռի ազգային մշակույթի զարգացման վրա, փորձի իր կողմը գրավել երիտասարդությանը, իր գաղափարները տարածել հայկական դպրոցում և ընտանիքում, իրեն աջակից դարձնել հայ ուսուցչին ու կնոջը: Ինչ վերաբերում էր Խորհրդային Հայաստանին, ապա ժողովն առաջարկում էր այն ընդունել որպես հիմք հայության քաղաքական գոյության:

Ժողովի քննարկման մյուս կարևոր նյութն առնչվում էր ՀՅԴ-ի առաջարկած համագաղութային համագումարին, որտեղ պետք է ընտրվեր համագաղութային մարմին: ՌԱԿ-ին հետաքրքրում էր, թե ինչ ուժեր կարող են հաղթել առաջարկվող ընտրություններում և ըստ այդմ թելադրող դառնալ համագաղութային այդ մարմնում: Ու քանի որ եզրակացությունը հոգուտ ՌԱԿ-ի չէր, ժողովն առաջարկում էր հրաժարվել համագաղութային համագումարի գաղափարից²: Այդ միտքն արտահայտված է նաև «Դրօշակում»³:

ՌԱԿ-ի դերի վերաբնութագրումը

1924 թ. հունվարին բացվեց ՌԱԿ-ի երկրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովը: Պատգամավորները խիստ քննադատության ենթարկեցին բոլոր շրջանակներին՝ անբավարար գործունեության և սխալների ու թերացումների համար:

Ընդունված բանաձևերից հարկ է առանձնացնել գաղթաշխարհում ՌԱԿ-ի դերի վերաբնութագրման հարցը՝ կապված խրհրդահայ ղեկավարության հստակ ակնարկների պայմաններում սեփական ուղեգծի փոփոխության

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 53:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 61-62:

³ «Գաղութային խնդիրներ» // «Դրօշակ», 1929, թիւ 6-7, էջ 110:

անհրաժեշտության գիտակցման հետ: Բանաձևերեից մեկում նշված էր. «Մեր կուսակցությունը արտասահմանի մէջ որոշ դիրք ունի եւ Մոսկուա ճանչցած է զայն, ըսելով, թէ արտասահմանի մէջ հայերը պէտք է ըլլան կա՛մ դաշնակցականներու, կա՛մ ռամկավար ազատականներու հետ: Մոսկուա յայտարարած է նաև, թէ ներգաղթող հայերուն մէջ դաշնակցականներ պէտք չէ ըլլան: Այս ըսելով ան ցոյց տուած է այն կուսակցությունը, որուն հետ պէտք է ըլլայ արտասահմանի հայությունը»¹:

Ժողովը նաև որոշեց, որ ՌԱԿ-ը պէտք է նոր քաղաքական դաստիարակություն տա հայությանը, իսկ վերջինս չպէտք է հետևի արևմտյան քաղաքականությանը, քանի որ ՌԱԿ-ի «բոլոր շրջանակները Հայաստանի այսօրուան քաղաքականությունը իբրև հիմք կընդունին»: Ի ամփոփումն բանաձևի՝ նշված էր, թէ «խնդիրը ոչ թէ դաստիարակութեան, այլ քաղաքական դասնանք մը ունենալու վրայ է»: Ժողովի ընդունած մյուս կարևոր բանաձևն այն էր, որ արտասահմանի հայությունը չպէտք է առանձին քաղաքականություն վարի և ազգային դատի լուծմանն ուղղված դիմումներ անի Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունից անկախ: Մյուս կողմից՝ «հայ գաղութները իրենց գտնուած երկիրներուն մէջ ռեւէ քաղաքական նպատակ չեն յետապնդեր, ընդհակառակը տեղական բնակչութեանց եւ կառավարութեանց հետ կը մշակեն հաշտ եւ սիրալիր յարաբերություններ, ջանալով իրենց գտնուած երկրէն քաղէլ բարոյական եւ նիւթական բոլոր կարելի օգուտը հայ ժողովուրդին համար»: Ժողովը որոշեց նաև Խորհրդային Հայաստանի նյութական ու բարոյական օժանդակությունը դարձնել կուսակցության գլխավոր առաջադրանք²:

ՀՅԴ-ի կողմից առաջադրված «համագաղութային» համագումարի հրավիրումը ժողովը որոշեց հետաձգել, քանի որ ՀՅԴ-ն թշնամական ուղեգիծ է որդեգրել Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ, իսկ նրա՝ ՀՀ պատվիրակությունը շարունակում է իր գոյությունը: Որոշվեց նաև ամեն հնարավոր ձևերով աջակցել ներգաղթին: ՀՅԴ-ի հետ հարաբերությունների առումով ժողովը հիմնվեց «կա՛մ Դաշնակցութեան, կա՛մ Հայաստանի հետ» սկզբունքի վրա՝ ընտրությունը կատարելով հոգուտ Խորհրդային Հայաստանի: Ի դեպ, այդ ընտրությունը հիմնավորվում էր այն իրողությամբ, որ գաղթաշխարհում գործող կազմակերպությունը գրկված էր հայրենիքում ապրող ժողովրդի ճակատագրով զբաղվելու իրավունքից ու հնարավորությունից, մինչդեռ նշված ընտրությունը խարսխված էր այն իրողության վրա, որ կա հայկական պետություն՝ ժողովրդի ճակատագիրը ղեկավարելու իրավասությամբ: Ի դեպ, այս առումով կարևոր է քննարկման ժամանակ արտահայտված այն միտքը, թէ ՀՅԴ-ն, ՌԱԿ-ի հետ համագործակցելով, ցանկանում է ամրապնդել իր դիրքը գաղթավայրերում³:

¹ Դարբինեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 327:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 327-329:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ-331-333:

Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցության հետ հարաբերությունների առումով ժողովը որոշեց դրանց հաստատման իրավասությունը թողնել շրջանակների վրա: Վերջում որպես կուսակցության առաջիկա տարիների կենտրոնավայր (Կենտրոնական վարչության նստավայր) ընտրեց Աթենքը¹:

Ակնհայտ է, որ ՌԱԿ-ի ընդհանուր պատգամավորական երկրորդ ժողովն իր որոշումների առումով կարևորագույն նշանակություն ունեցավ, քանի որ սահմանում էր կուսակցության գործունեության ուղղություններն ու սկզբունքները երկարատև ժամանակաշրջանի համար.

ա. ազգային դատի հետապնդում՝ Խորհրդային Հայաստանի իշխանության առաջնորդությամբ,

բ. աջակցություն հայրենիքի վերաշինմանը,

գ. ազգահավաք:

Այսինքն՝ նախորդ ընդհանուր ժողովի սփյուռքակենտրոնության սկզբունքից անցում կատարվեց այլ հարթություն:

Ժողովը փոփոխությունների ենթարկեց նաև կուսակցության ծրագիրը: Մասնավորապես վերաշարադրվեց կուսակցության նպատակի բաժինը.

«Ռամկավար ազատական կուսակցութեան նպատակն է.

Ա. Ժողովրդային կամքի գերիշխանութիւնը եւ ռամկավար ազատական սկզբունքներու կիրարկումը հայ հանրային կեանքին մէջ:

Բ. Ազատ Հայաստանի ընդհանուր բարգաւաճումը եւ զարգացումը:

Գ. Գաղութներու մէջ հայկական մշակոյթի պահպանումն ու զօրացումը:

Դ. Հայաստանի եւ գաղութներու միջեւ յարաբերութեանց ամրապնդումը»²:

Արդէն փետրվարի 2-ին պատգամավորական ժողովը դիմեց շարքերին՝ հանգանակության առաջարկով, որի նպատակը կուսակցության ծրագրերի իրականացման համար դրամական անհրաժեշտ միջոցներ հավաքելն էր: Իսկ այդ ծրագրերից ամենակարևորները «գաղութներու կազմակերպութեան անյետաձգելի հարցերն» էին³, թեև ժողովի բանաձևը վերաբերում էր ոչ թե «գաղութներու կազմակերպութեանը», այլ կուսակցականներին ուղղորդում էր «մամուլի, գրականութեան, գեղարուեստի եւ կրթական շարժումներու տրուած մղումներով մեծ կարեւորութեամբ հետապնդել գաղութներու քաղաքական, ընկերային եւ ազգային դաստիարակութեան գործը»⁴:

Հետաքրքրական է, որ ըստ նշված դիմումի՝ ՌԱԿ-ը պետք է իր գործունեությամբ հակադրվեր «ժողովուրդին հասարակաց կարծիքը ...շփոթեցնելու

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 333-334:

² «Ռամկավար ազատական կուսակցութիւն. հիմնական ծրագրեր, կանոնագրեր եւ վաւերագրեր», էջ 96-97:

³ Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 88:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 86:

եւ վարանումի մատնելու» ջանքեր թափող «հայ կազմակերպութեան մը»¹, ավելին՝ դառնար վերջինիս երկընտրանքն իր չափավոր գաղափարներով և ռամկավար-ազատական սկզբունքներով²:

Ժողովից անմիջապէս հետո ՌԱԿ-ի կենտրոնական վարչությունը հանդէս եկավ հայությանն ուղղված ուղերձով, որտեղ մասնավորապէս տեղ էին գտել գաղթավայրերին առնչվող շատ հետաքրքրական դրույթներ: Ընդգծելով այն իրողությունը, որ տարբեր երկրներում հաստատված հայերի առաջ կա երկու կենսական խնդիր՝ բնակության երկրի կառավարության ու ժողովրդի հետ հարաբերություն և ազգային ինքնության պահպանում ու մշակութային զարգացում, վարչությունն ընդգծում էր. «Հայ գաղութները պէտք է ունենան այն հասկացողութիւնը, թէ Հայրենիքէն հեռու ապրիլը զիրենք զերծ չի ձգեր երկրին եւ պետութեան հանդէպ լաւ քաղաքացիութեան պարտաւորութիւններէն. ինչպէս նաեւ իրաւունքներէն, եւ պէտք է իրենք Հայաստանի ընդհանուր բարգաւաճումին ծառայեն իբր մտաւորական, տնտեսական եւ ֆիզիքական պահեստ»³: Արտերկրի հայության առաքելության նման ձևակերպումը բխում էր մի կողմից Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ կուսակցության գրաված դիրքից, իսկ մյուս կողմից, փաստորեն, գաղթաշխարհի հայության դերակատարության ուրույն ընկալում էր:

Ուղերձում համագաղութային համագումարը հետաձգելու պատճառ էր համարվում ՀՀ նախկին պատվիրակության գործունեությունն ու ՀՅԴ-ի կողմից Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ գրաված ընդդիմադիր դիրքը: Իսկ ՀՅԴ-ի հետ գործակցությունը պայմանավորված էր լինելու Խորհրդային Հայաստանի իշխանության և երկրի վերաշինության հանդէպ այդ կուսակցության որդեգրելիք դրական դիրքորոշմամբ⁴:

ՌԱԿ-ի ներհայկական ուղեգծի փնտրտուքը

ՌԱԿ-ի կենտրոնական վարչությունը շուտով՝ 1924 թ. սեպտեմբերին, անդրադարձավ կուսակցության գաղափարական «տկարացման» խնդրին, որը բխել է «Հայաստանի Խորհրդային կառավարութեան հանդէպ ... զանազան օրկաններու վերջին հաճոյակատար եւ փառաբանող» գործելակերպից: Կուսակցական մարմինները հայրենիքի վերաշինության ցանկությամբ հաճախ ամեն կերպ հավանություն են տվել և նույնիսկ հիացմունքով վերաբերվել բոլշևիկների բոլոր գործերին, ուստի կողքից դիտողի համար աննշմար են դարձել նրանց և ռամկավարների գաղափարների տարբերությունները:

¹ Խոսքն, անկասկած, Հ.Յ.Դ-ի մասին է:

² Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 88:

³ Նույն տեղում, էջ 91: Ուղերձը հրատարակվել է «Պայքար» պարբերականում: Տե՛ս «Պայքար», 03. 03. 1924, թիվ 53:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 92:

Չպետք է ստացվի այնպես, որ բոլշևիկներին գաղափարապես ընդդիմադիր կուսակցություն ՌԱԿ-ը, ժամանակավոր անհրաժեշտությունից ելնելով, «գաղափարական ընդդիմութենէն զինաթափութեան» ճանապարհով գնա¹: Փաստորեն արձանագրվել է, որ բոլշևիկների հետ համագործակցությունն իրականում վնասել է կուսակցության վարկին գաղթավայրերում, ուստի կուսակցությունն իրավիճակը շտկելու համար սկսեց քայլեր ձեռնարկել:

Դրան նպաստեց այն, որ Խորհրդային Հայաստանի թերթերում սկսեցին հաճախակի տպագրվել ՌԱԿ-ի նկատմամբ քննադատական հոդվածներ: Դրանց էությունն այն էր, որ ՌԱԿ-ի գաղափարախոսությունը հակառակ էր բոլշևիկյան գաղափարախոսությանը, այդ կուսակցությունը բուրժուական է, ուստի չի կարող լինել իրական հայաստանասեր, քանի որ Հայաստանում հաստատված են խորհրդային կարգեր: Գրում էին նաև այն մասին, որ ՌԱԿ-ը դեմ է ներգաղթին, քանի որ վերջինս ֆինանսավորման կարիք ունի, իսկ ՌԱԿ-ը ոչ միայն անձնապես գումար չի տալիս, այլև դրդում է իր ազդեցության ներքո գտնվող Հայկական բարեգործական ընդհանուր միությանը՝ վարվել նույն կերպ: Ի վերջո ՌԱԿ-ը միանալու է ՀՅԴ-ին ու հանդես է գալու Խորհրդային Հայաստանի դեմ²: ՌԱԿ-ի համար նման բնույթի հրապարակումները զգաստացնող ազդեցություն ունեցան, մանավանդ որ կուսակցության ղեկավարությունը խորհրդահայ իշխանությունների հանդեպ իրենց վերաբերմունքի հետևանք էին համարում գաղափարական այն թուլացումը, որ առկա էր կուսակցության ներսում այդ օրերին: Մի կողմից ռամկավարները փորձում էին հիմնավորել այդ մեղադրանքների անհիմն լինելը, իսկ մյուս կողմից ուղղակիորեն արտահայտվում խորհրդահայ իշխանությունների գործունեության մեթոդների դեմ:

Այնուհանդերձ, ՌԱԿ-ի ղեկավարությունը շարունակում էր պահպանել հարաբերությունները Խորհրդային Հայաստանի հետ՝ համարելով, որ Խորհրդային Միությունն ապահովում էր հայության ֆիզիկական գոյությունն ու խաղաղությունը³: ՌԱԿ-ում հատկապես կարևորում էին գործակցությունը Հայաստանի օգնության կոմիտեի ու նրա արտասահմանյան մասնաճյուղերի հետ:

Հետաքրքրական է այն, որ 1920-ական թթ. կեսերին խորհրդահայ իրականությունը հասկանում էր, որ ՀՅԴ-ի դեմ արդյունավետ պայքարի ու նաև գաղթաշխարհում ղեկավար դերակատարություն ձեռք բերելու համար անհարժեշտ է համագործակցել ՌԱԿ-ի հետ⁴: Մյուս կողմից գաղթաշխարհում հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ էր դիտվում դասակարգային շերտավորում իրականացնել գաղթականության շրջանում և իրենց

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 98:

² Տե՛ս **Դարբինյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 341:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 342:

⁴ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.**, Գաղութահայ խնդիրներ, Երևան, 1925:

կողմը գրավել աշխատավորներին, որով ՀՅԴ-ն կգրկվեր հայ աշխատավորության աջակցությունից¹: Ակնհայտ է, որ «դասակարգային շերտավորման» խորհրդային մոտեցումը գաղթաշխարհում ի վերջո բերելու էր հակադրության այնժամ այնտեղ նրանց դաշնակից ու բարեկամ ՌԱԿ-ի հետ, քանի որ վերջինս դիտվում էր որպես բուրժուական կուսակցություն, այսինքն՝ հակադիր դասակարգի շահերի արտահայտիչ:

Սակայն ՌԱԿ-ի հետ համագործակցության անհրաժեշտության ընկալումը չէր խանգարում, որ ՌԱԿ-ը ևս դիտարկվի (ՀԲԸՄ-ի հետ միասին) որպես «կեղծ բարեկամ», որն ավելի վտանգավոր է, քան ՀՅԴ-ի ուղղակի ընդդիմությունը, քանի որ կարող է ավելի շատ մոլորեցնել գաղութահայությանը²: Այս առիթով «Դրօշակ»-ը գրում էր. «Սպանիչ դատավճիռ հաւատարիմ, հեզ ու խոնարհ ռամկավարների համար»³:

Իսկ խորհրդային իշխանությունների հետ համագործակցելու ՌԱԿ-ի ձգտումը ՀՅԴ-ում մեկնաբանում էին հետևյալ կերպ. «Ռամկավարներն ալ իրենց կարգին օգտուելով Պօլշեիկներու հետ անբնական կենակցութենէն, ժամը հասած կը նկատեն դեր մը ստանձնելու հայ քաղաքական կեանքին մէջ: Ասոնք ալ կեանքի կոչուելու համար, Պօլշեիկներու նման, անհրաժեշտ կը գտնեն Դաշնակցութեան տապալումը»⁴:

1926 թ. ՌԱԿ-ի երրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովը վերահաստատեց կուսակցության վերաբերմունքը Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ՝ հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացնելով հայրենիքի վերաշինության և ազգահավաքի վրա⁵: Կարևոր է, որ ժողովում շեշտվեց այն, որ աջակցությունը խորհրդահայ իշխանությանը չպետք է իրականացվի ի հաշիվ ՌԱԿ-ի գաղափարաբանական սկզբունքների որևէ զիջման: Արձանագրվեց, որ կուսակցականների և հանրության շրջանում շփոթություն կա, թե ՌԱԿ-ի գոյությունը «շատ ալ հասկանալի չէ, քանի որ պարզ երկրորդող մըն ենք Համայնավարութեան»: Առաջարկվում էր այդ շփոթությունը փարատել «վերաշինութեան եւ քաղաքականութեան հասարակաց հարցէն դուրս Համայնավարութեան դէմ մեր ուժգին ընդդիմութեան անվերապահ եւ անսքող ցուցադրութեամբը, ամեն առիթով»⁶: Ի դեպ, պայքարը ՀՅԴ-ի և վերաբերմունքը բոլշևիկների նկատմամբ դիտարկվում էին ՌԱԿ-ի գոյության կովի բաղկացուցիչ մասեր⁷:

Նման պարագայում պատահական չէ, որ «Դրօշակ»-ը գրում էր. «Ռամկավարներն ու Պօլշեիկները շատ լաւ գիտեն, որ իրենք իրական ուժ մը չեն

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ «Գաղութային խնդիրներ» // «Դրօշակ», 1929, թիւ 6-7, էջ 107:

⁴ «Դրօշակ», 1925, թիւ 4 (հոկտեմբեր), էջ 107:

⁵ Տե՛ս **Դարբինյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 344-345:

⁶ **Դավաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 114:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

ներկայացնել քանակական ճամբով գետին շահելու: Փոխանակ ուղիղ պայքարի, անոնք իրենց յոյսը դրած են զարտուղի ձեռնարկներու վրայ, ամենն առաջ, Դաշնակցութիւնը կազմալուծելու համար: Այս մտահոգութիւնը իրենց տկարութեան յայտարար նշանն է»¹: Ավելին, ըմբռնելով, որ քաղաքական շարժառիթով բարեկամացած երկու կուսակցությունները գաղափարաբանորեն հակադիր ուժեր են, «Դրօշակ»-ի հոդվածագիրը՝ Կ. Մասունին, շարունակում է. «Մնաց, որ այս երկու հոսանքները մեկը միւսի հանդէպ ն' բարեկամ, ն' դաւադիր է: Իսկ ուր երկու նենգամիտներու միութիւն կայ, այնտեղ միմիայն չարիք կը գործուի»²:

Ժողովում քննադատվեց նաև այն, որ խորհրդահայ իշխանությունները խարխուլում են եկեղեցու կրօնական ու բարոյական հեղինակությունը, որով թուլանում է նրա ազդեցությունը հայկական գաղթավայրերում: Մինչդեռ դա կարող է մեծապես նպաստել այդ գաղթավայրերի հայության մասնակցությանը Հայաստանի վերաշինությանը³:

Հետաքրքրական է այն, որ ժողովն ընդունեց երկու բանաձև, որոնք ամենայն հավանականությամբ միտված էին խորհրդահայ մամուլի քննադատության սնանկությունը ցույց տալու: Դրանցից մեկը վերաբերում էր ՀԲԸՄ-ին. «Ժողովս կը յանձնարարէ նորէն Կեդր. Վարչութեան մղում տալ, որ Բարեգործականը յառաջիկային աւելի մեծ թափով ուղղէ իր գործունէությունը դէպի Հայաստան»⁴: Պատահական չէ, որ Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյան կուսակցության հետ գործակցությունը համարվում էր թույլատրելի նախ և առաջ այն պատճառով, որ «կուսակցութեան քաղաքականութիւնը հանդէպ Հայաստանի բարեկամական է»⁵:

Մյուս բանաձևը սահմանում էր, որ «Դաշնակցութեան դէմ ...անողոր պայքարը պէտք է շարունակուի»: Ի վերջո ժողովի բանաձև բացառում էր որևէ հարաբերություն ՀՅԴ-ի հետ⁶: Ակնհայտ է, որ ժողովը նման բանաձևեր ընդունելիս փորձ էր անում նաև հարթել ստեղծված իրավիճակը, պատասխանել քննադատություններին (նաև ՀՅԴ-քննադատությանը, թե ՌԱԿ-ը «ստրկամիտ է և բոլշևիկների կամակատարը»⁷), բայց նաև ցույց տալ իր անկախ կեցվածքն ու ընթացքը:

Չափազանց համեստ էր գաղթավայրերի վերաբերյալ բանաձևը. «Հայ գաղութները իրենց գտնուած երկիրներուն մէջ ոեւէ քաղաքական նպատակ չեն հետապնդէր, ընդհակառակն տեղական բնակչութեանց եւ կառավարութեանց հետ կը մշակեն հաշտ եւ սիրալիր յարաբերութիւն, ջանալով

¹ «Դրօշակ», 1925, թիւ 4, էջ 107:

² Նույն տեղում:

³ Տե՛ս **Դարբինյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 347:

⁴ Նույն տեղում, էջ 346:

⁵ Նույն տեղում, էջ 348:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 347:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 340:

իրենց գտնուած երկրէն քաղել բարոյական եւ նիւթական կարելի օգուտը հայ ժողովուրդին համար»¹:

Հետագա՝ մինչև չորրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողով ընկած հատվածում կուսակցության կազմակերպական գործերն այնքան էլ լավ վիճակում չէին: Շրջանակները չէին կատարում իրենց ֆինանսական պարտավորությունները կուսակցության առաջ, նրանց մի մասն էլ կիսակազմալուծ վիճակում էր²: 1929 թ. պատգամավորական ժողովին մասնակցեցին կուսակցության վեց շրջանակներ: Ուստի պատահական չէ, որ օրակարգում տեղ էին գտել գաղթավայրերին վերաբերող մի շարք կարևոր կետեր: Դրանցից առաջինը վերաբերում էր երիտասարդ ուժերին համախմբելուն, դաստիարակելուն և կրթելուն, որպէսզի նրանք լավագույնս ծառայեն ազգին ու կուսակցությանը³:

«Գաղութներու օտարացման հարց» վերտառությամբ բանաձևում ժողովը որոշում է ստեղծել մայրենի լեզվի, պատմության և գրականության ձեռնարկներ օտար կրթական հաստատություններում ուսանածների համար, իսկ փոքրիկների համար հիմնել նախակրթարաններ, քարոզել մայրենի լեզուն ընտանիքում կենդանի պահելու կարևորության մասին, կազմակերպել ազգային տոնակատարություններ, իրականացնել բանախոսություններ ու դասախոսություններ⁴:

Ժողովում հարց բարձրացվեց նաև մամուլի միջոցով կուսակցության սկզբունքային հայացքների քարոզչության վերաբերյալ: Հետաքրքրական է, որ խոսվեց նաև գաղափարական ընդհանրության կենտրոնացման սկզբունքի մասին, քանի որ կուսակցության թերթերի հրապարակումները հաճախ հակասում էին մեկը մյուսին⁵:

ՀՅԴ-ի նկատմամբ որդեգրած խիստ զգուշավոր և հակադիր դիրքորոշումը ժողովից որոշ ժամանակ անց հանգեցրեց կարևոր զարգացումների: Ազգային այս կամ այն դաշնակցական գործչի հոբեյսանին կամ ՀՅԴ-ի հիմնած հաստատության բացմանը մասնակցելու համար սկսեցին հանդիմանել կուսակցության ականավոր դեմքերի (Ա. Չոպանյան, Վ. Թեքեյան, Մ. Տամատյան), որոնք նույնիսկ կուսակցությունից հեռացվելու շեմին հասան, սակայն նրանցից ոմանք ազգային (թեկուց ՀՅԴ-ի կազմակերպած) միջոցառումներին մասնակցեցին նույնիսկ կուսակցական մարմինների նախազգուշացումներից հետո⁶: Մյուս հարցերում ժողովը որոշեց միայն որոշ լրացումներով շարունակել նախորդ շրջանում որդեգրած քաղաքականությունը⁷:

¹ Նույն տեղում, էջ 348:

² Տե՛ս **Դալլաքյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 153-154:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 158-159:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 162-163:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 159:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 174-178:

⁷ Տե՛ս «Ապագայ», 23.12.1929, թիւ 97:

Այդ տարիներին գաղթավայրերում ակտիվորեն գործում էր 1921 թ. հիմնադրված Հայաստանի օգնության կոմիտեն (ՀՕԿ), որի արտասահմանյան մասնաճյուղերի ստեղծման աշխատանքներին աջակցել էր ՌԱԿ-ը: Սակայն 1920-ական թթ. երկրորդ կեսին այդ հարաբերություններն արդեն սկսել էին խզվել: Խնդիրն այն է, որ թեև ՀՕԿ-ը կանոնադրությամբ քաղաքական գործառույթ չուներ, բայց սկսել էր նման գործունեություն իրականացնել՝ գործընկեր կուսակցությունների հետ հարաբերություններում հաճախ նախապատվություն տալով կուսակցական առաջնահերթություններին: Այդ իսկ պատճառով ՌԱԿ-ը թեև դեռևս իր 1929 թ. չորրորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովում արձանագրում էր, որ «վերջին երկու տարիներու ընթացքին ՀՕԿի գանազան մասնաճիւղերուն մէջ նկատելի կը դառնար այս կամ այն չափով կուսակցական ազդեցութիւն ի գործ դնելու ջանքեր»¹, բայց նաև որոշում շարունակել գործակցության նախկին ընթացքը (ընտրվելիք կենտրոնական վարչության վրա թողնելով նրա հետ հարաբերությունները ճշտելու խնդիրը), քիչ անց որոշեց ընդդիմանալ նման գործելաոճին և անհաջողության դեպքում՝ պարզապես դադարեցնել համագործակցությունը ՀՕԿ-ի մասնաճյուղերի հետ: 1929 թվականից ՀՕԿ-ի աշխատանքներին մասնակցող ՌԱԿ-ի անդամների մեծամասնությունը դադարեց այդ աշխատանքներին մասնակցելուց², իսկ 1931 թ. դրությամբ ՌԱԿ-ի անդամները համագործակցությունը ՀՕԿ-ի մասնաճյուղերի հետ ընդհանրապես դադարեցրին³: ՌԱԿ-ի 1931 թ. օգոստոսին գումարած հինգերորդ ընդհանուր պատգամավորական ժողովը արձանագրեց այն իրողությունը, որ «ՀՕԿը դադարած է հայրենաշէն նպատակին համար արտադրող գործօն մ'ըլլալէ, նկատելով նոյնպէս, որ անոր մէջ քաղաքականութիւնով զբաղուող հոսանք մը կայ, մեր մասնակցութիւնը կը դառնայ ապարդիւն եւ անկարելի»⁴: Սակայն ժողովն ի վերջո որոշում է. «Հեռացումը ու խզումը ուշացնել, սպասելով ներգաղթի էլքին»: Խնդիրն այն է, որ ճիշտ այդ ժամանակ՝ 1931 թ. օգոստոսի 10-ին, Խորհրդային Հայաստանի իշխանություններն ընդունեցին «ՀՄԽՀ սահմանները արտասահմանի աշխատավոր հայերի մասսայական նոր ներգաղթի արտոնելու մասին» որոշումը⁵: ՌԱԿ-ը որդեգրել էր Խորհրդային Հայաստանի հետ հարաբերությունների աստիճանական խզման գործելաոճ:

Նշվածի համատեքստում կուսակցության դիրքորոշումներում տեղի են ունենում էական փոփոխություններ: Հինգերորդ պատգամավորական ժողո-

¹ Դարբինյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 349:

² Տե՛ս Դալլաքյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 104:

³ Տե՛ս Մակարյան Լ., Հայաստանի օգնության կոմիտեի փոխհարաբերությունը սփյուռքահայ կուսակցությունների հետ // «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 2010, թիվ 1, էջ 196-197:

⁴ Նույն տեղում, էջ 351:

⁵ Տե՛ս Մելիքսեթյան Հ., Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը (1920-1980 թթ.), Երևան, 1985, էջ 114:

վը փոխում է վերաբերմունքը նաև ՀՅԴ-ի նկատմամբ: Քանի որ վերջինս կրկին դիմել էր համագաղութային համագումար հրավիրելու առաջարկությանը, ժողովն ընտրվելիք կենտրոնական վարչությանն իրավունք էր վերապահում երկխոսելու ՀՅԴ-ի հետ: Ըստ որում՝ հնարավոր էր համարվում, որ «ստեղծուի երկու կուսակցություններու համաձայնութիւնը՝ նպատակ ունենալով գաղութներու ազգապահպանման, մշակութային շարժումներուն տրուելիք ոյժն ու օժանդակութիւնը եւ այդ գաղութներուն ներքին անդորրութիւնն եւ քաղաքացիական ապահովութիւնը»¹:

Փաստորեն, եթե նախկինում ՀՅԴ-ի հետ հարաբերությունները բացառվում էին նաև այն պատճառով, որ նրա գործունեությունը գաղթավայրերում համարվում էր վնասակար ու սխալ², ապա այժմ կարելի էր համաձայնեցված աշխատել՝ ընդհուպ համագաղութային կազմակերպության ստեղծումը³:

Ամփոփելով ՌԱԿ-ի ձևավորման փուլի հիմնական իրադարձությունների քննությունը՝ կարող ենք նշել, որ այդ տարիներին տեղի էր ունենում կուսակցության կազմակերպական և գաղափարաբանական կայացման գործընթաց, իսկ սփյուռքում կուսակցության դերակատարությունը ստորադասված էր Խորհրդային Հայաստանի հետ հարաբերություններին:

Арман Егиазарян – Главные направления деятельности Армянской либерально-демократической партии Рамкавар в 1920-х гг.

Армянская либерально-демократическая партия Рамкавар была основана в 1921 г. в результате слияния нескольких политических организаций армянской диаспоры. Первое десятилетие деятельности партии охватывает процесс организационного и идеологического развития. В тот период партия была сосредоточена на взаимоотношениях с Советской Арменией. Одной из главных целей партии была помощь процессу репатриации армян в Советскую Армению. В диаспоре партия Рамкавар считала возможным сотрудничество с Социал-демократической партией Гнчакян и со Всеобщим армянским благотворительным союзом. Что же касается деятельности партии в диаспоре, то по большей части она была сконцентрирована на культурных мероприятиях.

Arman Yeghiazaryan – The Main Activity Directions of the Armenian Liberal Democratic Party Ramkavar in the 1920s

Armenian Liberal Democratic Party Ramkavar was founded in 1921 as a result of the integration of several political organizations of the Armenian Diaspora. The first decade of the party's activity covered the process of organizational and ideological development. During that period, the party focused on the relations with Soviet Armenia. One of the main goals of the party was to assist the process of repatriation of Armenians to Soviet Armenia. In the Diaspora the Ramkavar party considered the possibility of cooperation with the Social Democratic Hunchakyan Party and All-Armenian Benevolent Union. As for the activity of the party in the diaspora, it concentrated mostly on cultural events.

¹ Դարբինյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 350-351:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 346-347:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 351: